

Чому земельна політика така важлива для розвитку? Проста відповідь полягає в тому, що в країні на ранніх етапах розвитку, як правило, три чверті населення зайняті у сфері сільського господарства і живуть завдяки землі. Східна Азія після Другої світової війни не була винятком. Навіть у Японії, яка почала розвиватися від 1870-х років із трьома чвертями сільського населення, на початок війни майже половина робочої сили й далі обробляла землю. Із більшістю ресурсів, сконцентрованих у сільському господарстві, сектор пропонує бідним державам можливість для найшвидшого підвищення економічної продуктивності. Проблема з сільським господарством, однак, полягає в тому, що коли в до-індустріальних країнах зі зростанням населення сили ринку залишаються неконтрольованими, сільське господарство має тенденцію застоюватись або обвалюватись. Це відбувається, оскільки попит на землю зростає швидше, ніж пропозиція, і лендлорди віддають землю в оренду за щораз більші кошти. Вони також виступають як кредитори з високими відсотковими ставками. Орендарі, зустрічаючись із жорсткою рентою, великими боргами і незначним рівнем орендної стабільності, не здатні до інвестування, наприклад, у поліпшення іригації або придбання добрив, яке підвищить урожай на землі, яку вони обробляють. Орендодавці могли б вкласти кошти в підвищення урожайності, але їм простіше заробляти гроші, встановлюючи найвищі можливі кредитні ставки і займаючись лихварством, яке надалі збільшує їхні земельні володіння, коли борги не можуть бути виплачені й до них переходять ділянки землі, що були через посередників віддані під заставу.

Виникає ситуація, в якій «ринок» не здатен максимізувати врожай. Під час Другої світової війни цей сценарій зустрічався — на різному рівні — повсюдно в Східній Азії, від Японії до Індонезії. В умовах зростання населення, низької надійності оренди та відсутності обмежень на відсотки за кредитами з'являється ринок землі, на якому концентрація власності б'є козирем поліпшення врожайності як найдоступніше для землевласників джерело доходу. Ця проблема стала справжньою чумою для сільського господарства бідних країн у всьому світі. Відмінність полягає в тому, що деякі держави Східної Азії після Другої світової війни радикально змінили принцип розподілу землі й вибудували інший тип сільськогосподарського ринку. Він полягає в такому впорядкуванні сільського господарства, згідно з яким ринкові сили намагаються максимізувати випуск продукції. Ніде в світі більше не існувало подібної зміни політики такого масштабу та з таким ефектом.

Рушійною силою змін стала серія програм земельної реформи, узятих на озброєння Китаєм, Японією, Кореєю і Тайванем. Попри те, що перші були реалізовані комуністами, а другі, треті і четверті — антикомуністами, їхня мета у всіх випадках була однаковою. Грубо кажучи, вона полягала в тому, щоб розділити наявні сільськогосподарські угіддя та головне — розділити їх на основі рівності (неоднорідна якість землі була дозволена) серед зайнятого в сільському господарстві населення. Це, разом із підтримкою з боку уряду сільськогосподарських кредитів і ринкових інститутів, навчанням у сфері агрономії та інших послуг, створило новий тип ринку. Це був ринок, на якому власники малих господарств сімейного типу були заохочені вкладати свою працю і отриманий надлишок продукції у максимізацію випуску продукції. Результатом став значний ріст врожайності в усіх чотирьох країнах.

Різке зростання виробітку виникло в умовах, за яких обробка землі фактично була формою городництва, поставленого на широку ногу. Родини з п'яти, шести чи семи людей обробляли ділянки розміром до одного гектара. Для більшості економістів така теорія визначає неефективність подібного устрою. Так звані «апологети вільного ринку» та марксистичні об'єдналися у наполяганні на тому, що розмах для ефективності є визначальним. Для марксистів

у Китаї, Північній Кореї, В'єтнамі (як і до них у Росії) — а фатальним чином і для мільйонів людей — це означало заміну домашнього господарства великими колгоспами.

Реально ж питання ефективності залежить від того, на який результат ви розраховуєте. Великі капіталістичні підприємства можуть давати найбільший прибуток із вкладених коштів. Але це не є агрокультурною «ефективністю», доречною для держави, що розвивається. На ранніх етапах бідна країна з надлишком робочої сили отримує більше користі з максимізації свого врожаю аж до того часу, поки прибуток із будь-якої надалі вкладеної робочої сили падає до нуля. Інакше кажучи, ви можете використовувати робочу силу, яка у вас є, навіть якщо на папері прибуток на душу населення матиме жахливий вигляд, оскільки це єдиний спосіб знайти застосування вашим робітникам. Підхід, що застосовується у городництві, дає найбільший урожай — це вам скаже кожен садівник.

Спробуйте це вдома

Садівники, які вирощують фрукти та овочі, скажуть вам (можливо, вони це вже робили, і в деталях), як багато може дати одна крихітна ділянка землі, якщо ви підійдете до неї розумно. Про що вони мовчать, так це про те, як багато праці треба до цього докласти. Техніки, за допомогою яких максимізують урожай із присадибної ділянки в одну сотку, ідентичні тим, що зможуть максимізувати урожай для одного невеликого сімейного господарства, що має один гектар.

Перелік таких заходів, на які витрачається надзвичайно багато часу, майже нескінченний. Один із найбільш ефективних полягає в тому, щоб спочатку пророщувати насіння в лотках удома, щоб пересаджувати паростки у землю лише для більш швидкого дозрівання. Температура ґрунту також має значний вплив на врожайність і може бути регульована за допомогою помостів у помірно-кліматі або ж ям у тропічному. Компост стає найефективнішим лише тоді, коли його використовують старанно — садівники, які отримують великі врожаї фруктів та овочів, застосовують добриво окремо для кожної рослини. Направлене зрошування (до прикладу,

високі рослини зазвичай вимагають більшої кількості води) і постійне прополювання також мають значний вплив на розмір врожаю¹⁸. На ділянках, що дають його найбільше, рослини знаходяться так близько одна від одної, що їх листя утворює майже суцільну запону, оскільки близька посадка мінімізує втрату води та перешкоджає бур'янам; однак це перекриває доступ машинам. Використання ґрат для в'юнких рослин, сіток, зав'язок і жердин — які встановлюються вручну, — максимізує врожай через «вертикальне» городництво; один кущ може дати до 20 кг помідорів. Сумісне вирощування рослин із неоднаковим рівнем дозрівання дає змогу зберегти місце (знавці висаджують редис та моркву в одну борозну, оскільки редис дозріває до того, як морква починає його витісняти; але в такому випадку зібрати редис можна лише вручну). Так само, тінюлюбні рослини на кшталт шпинату та селери можна вирощувати у затінку вищих рослин, щоб переконатися, що місце не витрачається марно; але знову ж таки, це можна зробити лише власноруч.

Світ садівника, який займається домашнім вирощуванням фруктів та овочів — включно з родинами сучасного багатого світу, які вирощують власну органічну продукцію, — дуже схожий на повоєнне життя бідної селянської родини у Східній Азії на її невеличкій фермі. Звичайно, кожна людина в азійській родині обробляє ділянку землі в тридцять або більше разів більшу за ту, яка знаходиться в розпорядженні садівника-аматора. Але логіка трудомісткого підходу, що використовується у городництві стосовно культивування, та сама, хоч би де ви нею займалися: вона дає змогу отримати врожай із ділянки більше, ніж будь-що інше.

До прикладу, в Сполучених Штатах овочеві ділянки, які гарно доглядали, давали 5–10 кг продукції на один квадратний метр за рік, що дорівнює 11–22 доларам США на квадратний метр відповідно до встановлених у магазинах цін. 2009 року Роджер Дойрон, блогер із популярного веб-сайту Kitchen Gardeners International, зважив та перевірів відносно роздрібних цін усі 380 кг фруктів та овочів, вирощених на його городі в 160 квадратних метрів; роздрібна ціна складала 16,5 долара США з одного квадратного метра. Це означає, що загальна вартість його ділянки була